

„Átmenni a másik térfelre” Tamás a Tilos Rádióban

2017. augusztus 18-án a Tilos Rádió Polkult című műsorában Nagy Tamás volt Fekete Balázs és Zódi Zsolt vendége.¹ A jog és irodalom „együttállását”, a „fűrészpörizű” jogi oktatás problémáit, a bírói ítéletek esztétikumát vagy éppen a mályva színű, IKEA-s kartondobozok történetét Tamás a rádióhallgatók számára is könnyedén, a rá jellemző, mindenféle tudományos arroganciától mentes, viszont nagyon is elegáns stílusban tudta közelebb hozni. Tette ezt ezúttal is amolyan „nagytamásosan”: sohasem csupán a felszínt kapargatva, sohasem sablonosan; érdekesen, érthetően, őszintén, szerényen és – talán éppen mindezek miatt – nagyon hitelesen.

A hanganyag átírata közlésének nem titkolt célja, hogy az olvasó a rádió nyilvánossága előtt zajló – nem is leplezetten – baráti beszélgetésbe ily módon is „behallgatva” valamivel közelebb férközhessen Nagy Tamás személyiségéhez. Egy kicsit talán úgy, ahogy ez a szerencséseknek egy szegedi vagy pesti kocsmá asztalánál, egy korsó sör mellett megadatott.

(A zene elhalkul. Sutyorgás, majd Balázs megköszörüli a torkát.)

Balázs: Kedves Hallgatók! Köszöntünk mindenkit! Meleg van, augusztus vége felé közeledünk – és itt a Polkult. Mai műsorunk – mondjuk úgy – rendhagyó lesz abban az értelemben, hogy [...] kicsit irodalom, kicsit szociográfia és kicsit jogtudomány: egy határterülettel fogunk foglalkozni. Nagyon örülünk, hogy itt van eme jogtudományi vagy irodalomtudományi határterületnek az egyik legjelentősebb képviselője, Nagy Tamás! [...] Szia Tamás!

Tamás: Sziasztok!

Balázs: Itt ül Zódi Zsolt is. Ma ő fog „beszólni” a műsorba, mint ahogy én szoktam régebben.

Zsolt: Igen, igen.

Balázs: Mielőtt rátérnénk a mai témánkra, ami egyrészt a „jog és irodalom”, másrészt pedig Hajnóczy [Péter] irodalmi munkássága lesz: van egy *Belterj* rovatunk, ami arról szól, hogy meg szoktuk kérdezni a vendégünket: mi az, amit fontosnak tart elmondani magáról a hallgatóknak. Hogy tudnád tehát magadat bemutatni, Tamás?

Tamás: Mennyire belterj a *Belterj*? (Morajló nevetés, majd egymás szavába vágva...)

¹ Az adás az alábbi linkre kattintva meghallgatható: <https://archive.tilos.hu/cache/tilos-20170818-200000-210000.mp3>. A szöveget gondozta és a lábjegyzeteket összeállította: Tóth Katinka.

Balázs: Amennyire te érzed.

Zsolt: Az egészségügyi problémáidról nem szeretnénk hallani.

Tamás: Jó, azokat mellőzném.

Balázs: A gyerekkori pszicho-nyomásokra sem vagyunk annyira kíváncsiak, de...

Tamás: Sajnos nem tudnék beszámolni róla, mert traumák nem maradtak, tehát...

Zsolt: Hogy kerültél bele ebbe a „jog és irodalom”-ba?

Tamás: Ebbe a „jog és irodalom”-ba egészen egyszerűen úgy kerültem bele, hogy – nyilván ahogy ez másoknál is megfigyelhető – több jeles „jog és irodalom” szerző (mármint hogy én nem vagyok az) – nyilatkozik arról, mennyire fontos volt számára mindig is az irodalom, lásd Horváth Barnát a *Forradalom és alkotmány*ban, vagy mondjuk Rudolf von Jheringet a *Küzdelem a jogért* című könyvében.² Én eleve ilyen közegben nőttem fel, világeletemben könyvek között, édesanyám irodalomtanár volt, és mindig is ez vonzott; csak azt mondták, hogy...

Balázs: Keress, fiam, valami jól fizető pályát...

Tamás: Igen, keressék valami jól fizető pályát, tehát ne legyek pedagógus, mert ugye mindenki azt volt a családban. Aztán erre hol kötöttem ki: egy egyetemen; és ha már az egyetemen kötöttem ki, méghozzá jogi egyetemen, akkor próbáltam valamit találni magamnak, ami...

Zsolt: (*kuncogva*) Ami nem jog...

Tamás: Igen, ami nem jog, ami átjárás az irodalom felé. Győrfi Tamás jogfilozófus kollégám hívta föl a figyelmemet húszéves koromban arra, hogy léteznek úgynevezett „jog és irodalom” kutatások, és ennek nyomán kezdtem el foglalkozni ezzel.

Balázs: Miért maradtál ezen a területen? Amikor Te elkezdted ezzel foglalkozni húszéves korodban, akkor azt nem állíthatjuk, hogy Magyarországon a „jog és irodalom”-nak bármilyen kánonja, hagyománya létezett volna. És ahogy én ismerem ezt a közeget, azt sem tartom elképzelhetetlennek, hogy többen megpróbáltak róla – „nagy emberek” – lebeszélni, hogy hát ez nem tudomány, ennek nincs értelme, és így tovább.

Tamás: Igen, valóban kellett valamifajta ellenállást folytatni velük szemben: tehát mondjuk a saját tanszékvezetőm azt mondta, hogy ezt így hanyagoljuk, neki mindig is ellenérzésesei voltak ezzel kapcsolatosan. Én viszont azt mondtam, hogy jó, engem viszont ez érdekel; és annyiban végülis kedves volt, hogy aztán rámhagyta. A véleménye mindig is megvolt, de [am]úgy rámhagyta, hogy csináljam. Én meg, mivel ez érdekel, hát...

Balázs: Mi az, ami ebben igazán érdekel? Mert maga a kifejezés is elég érdekes, hogy „jog és irodalom”. Az angolszász világban ezt *law and literature*-nek hívják. Mesélj arról, hogy mi az, ami ebben téged megfog! Annyit azért előre elmondanánk a hallgatóknak, hogy a „jog és irodalom”-nak nincs sem Angliában, sem Amerikában valami egységesült kánonja, hanem ez nagyon sokfajta gondolkodásmódot egyesít. Mi az ebből, ami téged elér, ami számodra fontos?

² HORVÁTH Barna: *Forradalom és alkotmány. Önéletrajz 1944–45-től* [ford. NAGY Endre] (Budapest: ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet 1993); Rudolf von JHERING: *Küzdelem a jogért* [ford. SZILASSY Cézár, szöveggond. VARGA Csaba] in VARGA Csaba (szerk.): *Jog és filozófia. Antológia a XX. század jogi gondolkodása köréből* (Budapest: Szent István Társulat 2003) 1–25.

Tamás: Ennek az egész „jog és irodalom” néven ismeretes irányzatnak több leágazása van. A hagyományos megkülönböztetés az, hogy egyrészt van a „jog az irodalomban”, másrészt pedig a „jog mint irodalom”. Az első alapvetően irodalmi művekben vizsgálja a jogászok ábrázolását, eljárásokat, teoretikus szempontból is fontos problémákat (lásd mondjuk a természetjog és a pozitívizmus ütközését). Egy Theodore Ziolkowski nevű szerzőnek van egy nagyszerű könyve, ami megmutatja azt, hogy ha a világirodalom történetét végigkövetjük, akkor azt lehet látni: minden egyes olyan korszakban, amikor a jog valamilyen szempontból krízishelyzetbe kerül, valamilyen szempontból válsághelyzetbe kerül, az a korszaknak az irodalmában lecsapódik.³ Legyen szó az antikvitás görög drámáiról, legyen szó az izlandi sagákról, legyen szó az Erzsébet-kori drámairodalomról, legyen szó Dickens műveiről – aki konkrétan angol felsőbbbírósági reformokhoz hozzászólt –, legyen szó Dosztojevszkijről, legyen szó Franz Kafkának *A peréről* vagy Albert Camus-ról: végig lehet követni azt, hogy mindig, amikor valami krízishelyzet van, az lecsapódik a korszak irodalmában. Nem véletlenül írta azt Michel Foucault annak idején, hogy a görög drámairodalom – ha megnézzük jobban – nem más, mint a görög jogtörténet „színpadra állítása”.⁴ Ez tökéletesen tetten érhető számos görög drámában, csak hogy egyetlen példát mondjak: a legismertebb mondjuk az *Antigoné*.

Balázs: Igen, ez a klasszikus példa a természetjog és a jogpozitívizmus összehasonlítására.

Tamás: Igen, ez a klasszikus példa, amit mindenki ismer: a természetjogi felfogás, természetjogi tanítások és a jogpozitívizmus ütközése itt érhető tetten először, egészen konkrét formában. Nyilván mindenki ismeri a történetet: Kreón, a város zsarnoka megtiltja, hogy Antigoné bátyját elhantolják – mondván, hogy ő a városra támadt –, ehhez képest viszont Antigoné mégiscsak szembeszegül ezzel a paranccsal és eltemeti. Van egy jelenet, amikor Kreón kvázi „kiszáll a helyszínre”, majd Kreón és Antigoné összecsapnak egymással: ekkor Antigonének elhangzik egy monológja, ami a klasszikus görög természetjogi felfogást egy az egyben visszatükrözi. Megjelenik tehát az a fajta klasszikus görög felfogás, amit természetjogi tanításnak lehet nevezni, amikor Kreón megkérdezi Antigonét – bocsánat, ha nem teljesen pontosan, mert fejből idézem –: „S a rendelettel szembe mertél szállani?”, akkor Antigonének az a válasza (ez a monológnak egy részlete): „A rendeletet nem Zeusz hirdette meg; / s az alvilágiak közt trónoló Diké / ilyen törvényt az emberekre nem szabott. / Olyan hatalmas soha nem lehet szavad, / hogy bármi földi rendelettel elsöpörd / az istenek iratlan, szent törvényeit. / Azok nem mától: mindöröktől állanak, / és senki sincs, ki fölfedhetné keltüket. / Én nem kívántam, földieknek hajtvá főt, / magamra vonni isteneknek bosszúját.”⁵ [...]

Balázs: Ez egy komplett jogelméleti érvelés, klasszikus narratívába ágyazva.

Tamás: Egy az egyben benne van ez a természetjogi tanítás, tehát nagyon perverz

³ Theodore ZIOLKOWSKI: *The Mirror of Justice: Literary Reflections of Legal Crisis* (Princeton, NJ: Princeton University Press 1997).

⁴ Michel FOUCAULT: *Az igazság és az igazságszolgáltatási formák* [ford. SUTYÁK Tibor] (Debrecen: Latin Betűk 1998) 23–45. Vö. NAGY Tamás: *Egy arkangyal viszontagságai* (Budapest: Gondolat 2018) 19. 7. j.

⁵ SZOPHOKLÉSZ: „Antigoné” [ford. MÉSZÖLY Dezső] in SZOPHOKLÉSZ: *Antigoné; Oedipusz király; Oedipusz Kolónosban; Elektra* [ford. MÉSZÖLY Dezső, BABITS Mihály, DEVECSERI Gábor; szerk. BOLONYAI Gábor] (Budapest: Osiris 2020) 449–459. sorok.

módon azt is lehetne mondani, hogy az *Antigoné*nak a központi konfliktusa egy jogfilozófiai...

Balázs: ... egy jogelméleti probléma.

Tamás: Igen, egy jogelméleti probléma, ami aztán végighúzódott kétezer éven keresztül...

Balázs: ... és a mai napig nem rendeződött el megnyugtatóan.

Tamás: Igen. Ez volt tehát az egyik leágazás, a „jog az irodalomban”. A másik része az, amikor arról beszélünk – és ez az elvontabb, ez az absztraktabb része –, hogy „jog mint irodalom”: amikor megpróbálták az irodalomtudomány szépirodalmi szövegek értelmezésével kapcsolatos módszereit jogi szövegek értelmezése során felhasználni, illetőleg megnézni azt, hogy mennyiben hasznosíthatók, mennyiben nem. De ez tényleg már az abszolút teória, ez a teljesen elvont része.

Balázs: Igen, de itt azért fölfedem azt a kártyát, amit közismert szerénységed miatt nem... (*Morajló nevetés.*)

Zsolt: Közismert szerénységed miatt...

Balázs: De tényleg, ez most nem ilyen alámondásos dolog volt: azért ennek itt Magyarországon Te vagy az egyik „cölöpverője” – hogy így fogalmazzak –, tehát igazából mindannyian a te írásaidból tanuljuk az irodalomelméletet...

Tamás: Jó, hát néhányan csináljuk, kész.

Balázs: Igen, van ilyen is. Ha már jog és irodalom – még így bevezetesként –, szerintem van egy nagyon érdekes jelenség...

Tamás: Bocsánat, csak ha befejezhetem...

Balázs: Természetesen, elnézést.

Tamás: Onnan indult a kérdés, hogy engem mi érdekel a „jog és irodalom”-ban. Engem leginkább az érdekel, hogy... Két dolog. Az egyik az, hogy jogi és szépirodalmi szövegek között milyen egészen konkrét textuális, szövegszerű kapcsolatokat lehet találni. Mondok megint egy példát: ott van Franz Kafkának *A per* című műve: az teljesen bizonyítható módon konkrét szövegösszefüggésben áll az Osztrák–Magyar Monarchia 1852-es *Büntető Törvénykönyvével*, tehát ki lehet venni azokat a mondatokat, amelyek direktben arra reflektálnak, amelyek behelyettesíthetők a karkai szövegbe.⁶ Engem tehát leginkább az érdekel, hogy hogyan lehet jogi és irodalmi művek között ilyen konkrét szövegszerű kapcsolatokat találni. Másrészt pedig – ami az „intézményi” szinten érdekel – az az, hogy úgymond „kimenni a terepre”: a „jog és irodalom” kutatások eredendően jogfilozófiai belügynek számítottak, tehát túlnyomó többségében jogfilozófusok foglalkoztak vele...

Balázs: Magyarul két-három embernél többet az égvilágon nem érdekelt soha.

Tamás: Igen, de világszinten sokan csinálják. Az intézményesülése már abszolút lejátszódott: a kilencvenes években a legtöbb amerikai jogi karon volt ilyen kurzus, foglalkoztak vele meglehetősen sokan, mindenki állítása szerint a kortárs jogelméletben az öt meghatározó irány egyike; úgyhogy ilyen szempontból intézményi pozíciókkal nincs baj. Ami nekem mindig valamelyest gondom volt az az, hogy tényleg egyfajta jogfilozófiai belügynek tűnt a dolog; és én azt határoztam el néhány évvel ezelőtt, hogy

⁶ Tamás az összefüggést részletesen bemutatja: NAGY Tamás: *Josef K. nyomában – jogról és irodalomról* – (Máriabesnyő–Gödöllő: Attraktor 2010) 109–117.

azt próbálom csinálni: „átmenni a másik térfelre”. Irodalmároknak viszonylag kevésé van fogalmuk arról, hogy létezik ilyenfajta kutatási irány, és jó lenne „átvinni az egészet”...

Balázs: Halkan jegyzem meg, hogy történt egy érdekes fejlemény: kaptunk a Menyhárd Attila és én egy meghívót az Irodalomtudományi Intézetbe. A Magyar Tudomány Napját egy olyan érdekes kísérletnek szentelik, hogy összeszedtek több területet, ahol az irodalmat valahogy alkalmazzák nem irodalmárok, és ebből szeretnének egy szimpóziumot szervezni. Ennek keretében hallottak arról, van olyan, hogy „jog és irodalom”, és a hölgy, aki ezt szervezi, véletlenül pont engem ismert, meg az Attilát és akkor így minket kerestek meg.⁷ Tehát oldódni látszik ez a helyzet...

Tamás: Oldódni látszik abszolút. Debrecenben is volt két évvel ezelőtt egy hasonló nagy konferencia, ahol ilyen multidiszciplináris megközelítéseket vettek sorra, és döntően azt is irodalmárok szervezték, ott részt vettem én is.⁸ Szivárog ez, lassan szivárog, szivárog át, tehát most már ők is mintha tudomást vennének róla.

Balázs: Említettél egy nagyon fontos dolgot: az intézményesülés lejátszódott, és nagyon nehéz már észak-amerikai – mondjuk – jogi egyetemi curriculumot „jog és irodalom” nélkül elképzelni, és Magyarországon is azért – mondjuk a kétezres évek eleje óta – zajlik egy elég erős önszerveződő folyamat. Erre akár azt is lehet mondani, hogy ez siker. Európában is megvannak ennek a maga hatásai – francia nyelvterületen, német nyelvterületen –, tehát mintha lenne valami ilyen „jog és irodalom” újjászületés, vagy terjedés, vagy siker, sokféleképpen lehet ezt megfogalmazni. Szerinted ennek mi az oka? Hogy történhet meg az, hogy – amikor válságban van az egész felsőoktatás, amikor alapvetően úgy tűnik, hogy a jogi oktatás is válságban van, amikor minden egy kicsit átalakulóban van, hogyha szélesebb körben szétnézünk – akkor egy ilyen nagyon – első látásra – periférikusnak tűnő dolog, amivel az égvilágon semennyi pénzt nem lehet keresni, tehát nem tudod ezeket az ismereteket használni például mondjuk egy büntetőeljárásban és így tovább...

Tamás: Dehogynem.

Balázs: Tényleg, tényleg? Ugye abszolút nem kérdezek alá – tényleg, tényleg? (*Nevetnek.*)

Zsolt: Idézik is a „jog és irodalom”-mal kapcsolatos műveket az amerikai legfelsőbb bírósági ítéletekben.

Tamás: Igen, többször előfordult. Több amerikai felsőbbbírósági ítélet van, ahol kifejezetten mondjuk azt a fogalmat, hogy „kafkai”, használják az indoklásban valamilyen eljárással, procedúrával kapcsolatosan.

Zsolt: De a magyar Kúria azért még nem... (*Morajló nevetés.*)

Balázs: De mi vajon a siker oka?

Tamás: Szerintem a siker oka az lehet – már amennyiben ezt sikernek tudjuk ne-

⁷ A 2017. november 22-én megrendezett szimpózium címe: *Irodalomtudomány a határain kívül – Irodalomértelmezés a társadalom- és természettudomány diszciplinái felől*. <https://iti.btk.mta.hu/hu/intezet/galeria/429-2017-1122-mtu>

⁸ A *KULTOK IV. Irodalom és interdiszciplinaritás* című konferenciát a József Attila Kör és a KULTer.hu rendezte 2015. április 10–11-én a debreceni MODEM-ben. Tamás „*Let's kill all the lawyers?*” – *Avagy mi köze egymáshoz a jognak és az irodalomnak?* címmel tartott előadást. <http://kulter.hu/2015/03/a-kultok-iv-hivatalos-programja/>

vezni –, hogy a hallgatók vevők rá: én úgy látom, hogy kifejezetten érdeklődést tanúsítanak. Meglehető módon – ahhoz képest, hogy a nagy többségük mennyire keveset olvas, vagy úgy jön le, hogy viszonylag keveset olvas –, ez a fajta megközelítés mégis érdekesnek tűnik a számukra. Innen indult ugye az egész: a kortárs „jog és irodalom” kutatásoknak van egy szimbolikus kezdő dátuma...

Balázs: Ez a *Legal Imagination*...

Tamás: Igen, 1973-ban jelent meg James Boyd White *Legal Imagination* című könyve.⁹

Balázs: Ami egy *hardcore* egyetemi tankönyv. Ez megvan nekünk, láttuk: ez egy töről metszett egyetemi tankönyv.

Tamás: Tankönyvnek készült, igen. A „jog és irodalom”-mal kapcsolatban – amit H. Szilágyi István kollégám emleget mindig – a *fun factor* központi jelentőségű: élvezetesebbé tudja tenni egyáltalában a jogászképzést vagy a jogtudományok elsajátítását.¹⁰ Emlékszünk rá, hogy Franz Kafka – aki maga is Prágában végzett jogi egyetemet, aztán egész életében jogászként dolgozott egy biztosítótársaságnál – írta azt a naplójában, hogy szenvedett a jogi egyetemi tanulmányai során, mert egészen egyszerűen az agyának olyan volt, mintha fűrészporthoz kellett volna rágnia, méghozzá olyan fűrészporthoz, amit már előtte ezren megcsócsáltak: tehát hogy dögunalmas.¹¹ Alapvetően a jogászképzés halálunalmas; amikor pedig egy kicsit más szempöngből nézzük a jogot: akár az irodalom felöl, akár mondjuk a populáris kultúra más megnyilvánulásait is ide lehetne sorolni, például ha beviszel szemináriumra valami ilyen tematikájú filmet levétíteni...

Balázs: Én még tovább megyek: nekem ebböl a popkultúrából a kedvencem – amit egyébként hallgatóknál használok –, az a *South Park*: elképesztő mennyiségű jogi relevanciájú része van, és egyik jobb, mint a másik (anélkül, hogy a részletekbe belemenék).¹²

Tamás: Igen, tehát ez nem feltétlen korlátozódik a szépirodalomra: ilyen értelemben a „jog és irodalom” fogalma – azt hiszem – az utöbbi időben ki is tágult, és inkább a „jog és populáris kultúra” valamifajta leágazásáról beszélhetünk – aztán ki ezt szereti, ki a filmeket.

Balázs: Nekem van egyébként még egy másik elképzelésem erröl – azontúl, hogy egyszerűen mindez csak érdekes és a hallgatóknak felüdülés egy büntetőjog és mondjuk egy dologi jog szeminárium között Kafkát olvasni. Szerintem nagyon fontos, hogy a jog és irodalom be tud tölteni egy olyan funkciót, ami Magyarországon biztos hiányzik

⁹ James Boyd WHITE: *The Legal Imagination: Studies in the Nature of Legal Thought and Expression* (Chicago, IL: Chicago University Press 1973).

¹⁰ „Az irodalmi művek bevonása az oktatásba [...] megmozgatja a diákok képzelőerejét, fejleszti íráskészségüket, és nem utolsósorban élvezetes foglalatosság, ami segít enyhíteni a jogi oktatás túlságosan technikaivá vált nyelvezetének szárazságát.” Ian WARD: „The Educative Ambition of Law and Literature” *Legal Studies* 1993, 323–331. Idézi H. SZILÁGYI István: „Jog és irodalom” (habilitációs előadás) *Iustum Aequum Salutare* 2010/1, 23–24.

¹¹ „Tehát jogot tanultam. Ez azt jelentette, hogy a vizsgák előtti pár hónapban – idegeim bőséges igénybevételével – szellemileg szabályszerűen fűrészporthoz táplálkoztam, amelyet ráadásul már ezer száj rágott meg előttem.” Franz KAFKA: *Levél Apámhoz* [ford. SZABÓ Ede] (Budapest: Fapadoskönyv 2011) 103.

¹² A *South Park* 1997 óta futó, felnötteknek szóló amerikai animációs komédiasorozat, forgatókönyvét Trey Parker és Matt Stone írja. A sorozat a coloradói South Parkban élö négy fiú szürreális kalandjait mutatja be, az amerikai közélet eseményeit, személyiségeit satirikus stílusban ábrázolja. A sorozat honlapja: <https://southpark.cc.com/>

a jogi képzésből – az Egyesült Államokban annyira nem, de itt is van jelentősége –: ez a készségfejlesztés. Az irodalmon keresztül a szövegértési, érvelési, szövegformálási készségek fejlődhetnek. Nagyon jól lehet a „jog és irodalmat” erre a készségfejlesztésre használni, ami teljesen el van hanyagolva – itthon biztosan, és szerintem külföldön sem olyan jó a helyzet, mint ahogy ezt be szokták állítani.

Tamás: Teljes mértékben egyetértek ezzel. Ha megnézzük a magyar jogászképzést: azért döntően szabályszoveg-központú. Meg kell tanulni a *Büntető Törvénykönyvet*, a *Polgári Törvénykönyvet*, akármilyen törvénykönyvet, meg kell tanulni és vissza kell mondani a vizsgán. Hááát, ez azért... (*nagyot sóhaj*)... nem a vége a dolognak... Sőt azt mondanám, hogy az egyetem azt a képet sugallja önmagáról: „tanuld meg ezeket a jogszabályszovegeket, és akkor onnantól kezdve jó jogász leszel”. Nem jön át azonban az, hogy ez az egész szakma, tehát az egész konkrét gyakorlat valahol ott kezdődik, ahol a szövegek végződnek, tehát ahol a jogszabály-szöveg végződik. Onnan jön minden: az értelmezés onnan jön, onnan jön egy-egy helyzetnek, történetnek a megítélése, leírása, megfogalmazása. Nyilvánvalóan, ha ilyen természetű szövegekkel, tehát szépirodalmi szövegekkel foglalkoznak a hallgatók, akkor ez a fajta készségszintű szövegfeldolgozás, a megértés, a megfogalmazás – túl azon, hogy emberi helyzeteket plasztikusabban tud leírni...

Balázs: Igen, ezt divatos szóval ma „érzékenyítésnek” hívnánk.

Tamás: Igen, de ez nem is árt. Az tehát, hogy egy ilyen nagyon szigorúan technikai jellegű közegben az ember képes...

Balázs: Aminek azért a társadalmi rekrutációs bázisa nagyon egyhangú: alapvetően a középosztály, felső-középosztály, városi, urbánus réteg gyermekei vesznek részt döntően a jogi képzésben.

Tamás: Igen, és ha az ember ezeket a szépirodalom által a lehető legjobban ábrázolt helyzeteket látja: látja azt, hogy sok különböző nézőpont van, mindent másfelől is meg lehet vizsgálni, és látja azt, hogy hogyan lehet különböző történeteket felvázolni... Mindenki szembesül mondjuk egy bírósági tárgyaláson azzal, hogy csupa érdekevezérelt történet találkozik össze egymással: nyilván más a vádlottnak a története, más az ügyészé, a védőé, a bírónak pedig ebből össze kell kalapálni valami történetet. Nem beszélve arról, hogy a tanúknak is rengeteg különböző verziójuk van, amögött is húzódnak érdekek: magát megvédeni, nem bajba sodorni, satöbbi, satöbbi. A szépirodalmi szövegek tanulmányozása segítségével sokkal könnyebben lehet látni azt, hogy a különböző történetek hogyan ütköznek egymással, illetőleg hogy az ember a saját érdekeinek megfelelően hogyan rakjon össze egy történetet. Nyilvánvalóan az a klasszikus alapállás, hogy egy jogásznak beszélni kell tudni, nem?

Balázs: Igen, tehát a retorikai képesség... Voltak a nagy professzorok, akiktől el voltunk ájulva, aztán pár év múlva rájöttünk: lehet, hogy...

Tamás: Igen, de egy jogásznak nem beszélni kell tudni, hanem írni.

Balázs: Ezt miért állítod? Ez kicsit szembemeget a kánonnal. Mondanál erről pár szót?

Tamás: Hát azért, mert ha megnézzük: a jogi eljárások döntő része írásban zajlik. Onnantól kezdve tehát, hogy mondjuk: az ügyvédi irodába beesik az ügyfél az utcáról, elmondja életének a történetét, gondját-baját, sirámát, meg azt, hogy mit szeretne, és

ezt valamilyen módon az ügyvédnek vagy ügyvédjelöltnek le kell fordítania egy másik nyelvre, ugye? Mert nem úgy fogalmaz az ügyfél, azt át kell tenni egy teljesen másik nyelvbe. Nem véletlen használja szintén James Boyd White azt a metaforát, hogy *justice as translation*: tehát az igazságszolgáltatás vagy igazságosság mint fordítás.¹³ Ez például egy teljesen hétköznapi, triviális dolog: meg kell tanulnod egy másik nyelven összerakni ugyanazt a történetet. Az sem véletlen, amit Roberts S. Summers amerikai jogtudós írt: ha megnéznénk azokat a felsőbbbírósági aktákat, amelyek eddig felhalmozódtak, akkor nincs olyan emberi történet, amit ezekben ne találnánk meg.¹⁴ A legvadabb dél-amerikai szappanopera sem tud olyan sztorit kitalálni, ami ne lenne már benne valahol felsőbbbírósági aktákban. Tragikus, nagyon nagy súlyú történetekről van itt szó – most teljesen mindegy, hogy bosszúról, válásról, gyerekelhelyezésről, akármiről van szó, pénzdről, a szabadságról, életről. Nagyon nagyok a tétetek, amelyekkel a jog játszik, és ezt meg kell tanulni valamilyen módon kezelni. Úgy gondolom, hogy a szépirodalom tanulmányozása ehhez nagymértékben hozzájárulhat.

Balázs: Aki eddig figyelte a beszélgetést, úgy láthatta, hogy mintha valami ellentétet sejtetnének a jog és az irodalom világa között. Van ennek azonban egy másik olvasata: az egyszerű szemlélő is tudhat arról, hogy nagyon sok író jogi egyetemről kerül ki vagy konkrét kapcsolata van a jog világával. Nem akarok odáig elmenni, hogy ugye Stendhal mondta – ha jól emlékszem –, hogy ha szabatosan akar írni, akkor előtte mindig a francia polgári törvénykönyvet olvasgatja, hogy „nyelve tárgyilagos és száraz ízt nyerjen”.¹⁵ Neked több nagyon jó írásod is van arról, hogy ez a mai elkülönítés, amit a jog és az irodalom világa kapcsán egyfajta első, ki nem mondott lépésként megteszünk – tehát hogy két külön létszférát látunk bele –, nem mindig volt így: például az amerikai jogélet első évszázadában sokkal erősebb összefonódás létezett a jog és az irodalom világa között. Erről mesélsz egy picit nekünk?

Tamás: Igen, ez így van. Ez az amerikai felvilágosodás időszaka, magának az Amerikai Egyesült Államok létrejöttének az időszaka: kialakult ekkor egy olyan különös helyzet, amit egy Robert Ferguson nevű amerikai jogtudós úgy nevezett el, hogy a jog és az irodalom „konfigurációja” vagy „együttállása”.¹⁶ Ez többek között abban testesült meg, hogy a korszak vezető értelmisége hirtelen a jogász lett, ami ahhoz képest érdekes, hogy a gyarmati időszakban a még nem létező Egyesült Államok helyén – tehát a gyarmatokon – gyűlöltek a jogászokat, tehát az 1770-es években még...

Balázs: Nem is nagyon voltak ott jogászok nagyon sokáig. Miért akart volna egy jogász az Újvilágba emigrálni? Nem voltak egzisztenciális problémái, nem volt rákényszerítve a kivándorlásra és így tovább. Aki meg ment, azt utálták, az inkább ne ment volna...

Tamás: Igen, az 1770-es évekig lincselés határát elérő atrocitások értek jogászokat.

¹³ James Boyd WHITE: *Justice as Translation: An Essay in Cultural and Legal Criticism* (Chicago: Chicago University Press 1990).

¹⁴ Vö. Roberts S. SUMMERS: „Introduction” in Neil D. MACCORMICK – Roberts S. SUMMERS (eds.): *Interpreting Statues* (Aldershot: Dartmouth 1991) 1.

¹⁵ BABITS Mihály: *Az európai irodalom története* (Budapest: Nyugat Kiadó és Irodalmi R. T. 1991) (reprint) 495. Idézi NAGY (6. j.) 54.

¹⁶ Robert A. FERGUSON: *Law and Letters in American Culture* (Cambridge, MA: Harvard University Press 1984) 5. Mindkét magyar kifejezés Nagy Tamás fordítása és számos írásában használt, kedvelt szófordulata.

Ekkor azonban valami történt, valami hirtelen megváltozott: amikor elkezdtek Angliától függetlenedni, akkor a jogászok átvettek egy általános értelmiségi szerepet, ebbe pedig beletartozott az is, hogy az irodalmi életnek is ők voltak a meghatározó figurái. Ha megnézzük: az első amerikai irodalmi folyóiratokat jogászok készítették, könyvtárakat alapítottak, folyamatosan irodalmi esteket rendeztek. Ez egy hihetetlenül izgalmas, érdekes korszak volt: el kell gondolni egy létrejövő nemzetet, egy létrejövő, addig csak az angol joggal rendelkező nemzetet. Nyilván mindenki látta a *Volt egyszer egy Vadnyugat* című filmet: el kell képzelni, hogy valami ahhoz hasonló módon elindulnak és meghódítják a Nyugatot. Nincsenek bíróságok, nincsen semmi; hanem a jogászok is lóháton mennek, folyókon átkelve, önmaguk építve a bíróságokat. Mindeközben pedig – úgy mellékesen – még folyóiratokat is, irodalmi műveket is létrehozta, meg folyamatosan – gondolom, maguk szórakoztatására is – irodalmi esteket rendeztek.

Balázs: Jól emlékeszem arra, hogy az első, akit saját jogon igazán nagy amerikai jogásznak tartanak, Joseph Story, hihetetlenül vívódott, hogy költő legyen vagy jogász. Volt két verseskötete is, de aztán a jogi pályát választotta.¹⁷

Tamás: Igen, de ezzel többen is voltak így. Nagyon komoly lelki küzdelem tárgya volt sok esetben, hogy melyik szakmával foglalkozzanak teljes erővel. A lényeg az, hogy miközben épül ki az amerikai jog – ami eltartott körülbelül az 1840-es évekig, ez az amerikai felvilágosodás időszaka, amit az amerikai reneszánsz vált utána fel –, a bírósági tárgyalásokon egyformán hivatkoztak Ciceróra, Blackstone-ra, Shakespeare-re, a *Bibliára*, összefonódott az egész. A felsőbbírósági tárgyalások nyilvános társadalmi események voltak, egyfajta „kvázi-színház”, ezeknek az embereknek a munkássága egybefonódott, és...

Zsolt: Amerikában egyébként ez a hagyomány szerintem valamennyire megmaradt. Az, hogy a felsőbbíróságok, a bírák is, sőt akár még az ügyvédek is sokkal bátrabban mernek hivatkozni nem jogi jellegű érvekre, morális érvekre, irodalmi művekre meg az, hogy megmaradt ez a színház-jellege, abszolút látszik ma is. Rengeteg amerikai film játszódik tárgyalóteremben, vagy ér véget ott, vagy van legalább egy részlete, ahol a drámának a csúcspontja az, amikor a tárgyalóteremben ottan összeccsapnak a felek és akkor az igazság győz. Szerintem ez a hagyomány Amerikában máig sokkal erősebben tetten érhető, mint nálunk. Nálunk egy bírósági tárgyalásra mindent lehet mondani, csak azt nem, hogy egy izgalmas dráma lenne, nem? (*Kuncognak.*) Ül a bíró és akkor diktálja a jegyzőkönyvet a magnóba, nem? Nagy csalódás az, amikor a joghallgatók először látják, hogy néz ki egy magyar tárgyalás...!

Tamás: Igen, mondjuk ebben is van érdekes kérdés: az, hogy mondjuk amit egy tanú elmond a bírósági tárgyaláson, és a bíró diktálja le, hogyan kerül át. Valóban az a szöveg kerül át vagy nem? Vagyis a fordítás problémája.

Zsolt: Igen, és akkor mond valamit a szerencsétlen, a rendőr meg úgy teszi bele a jegyzőkönyvbe, hogy az már a jogszabályok szövegéhez úgy „passzoljon” – szerencsétlen meg nem tudja, hogy miről van szó...

Tamás: Csak egyetlen mondat az amerikaiakhoz. Ez egészen addig a szintig elmegy,

¹⁷ Vö. William M. STORY (ed.): *Life and Letters of Joseph Story* (Freeport, New York: Books for Librarians Press 1971 [1851]); Alfred S. KONEFSKY: „Law and Culture in Antebellum Boston” *Stanford Law Review* 1988/4, 1119–1159. E művekre Tamás hivatkozik Story alakjával kapcsolatban, vö. NAGY (6. j.) 65. j., 251. j.

hogy érződik valamifajta hatása ennek a hagyománynak: ha megnézed a nagy amerikai bírókat Cardozótól kezdve Oliver Wendell Holmesig, megvan a saját stílusuk, fel lehet ismerni a stílusáról az egyes bírót.

Zsolt: Igen, ez így van: azok az ítéletek nem személytelenek. Szándékosan megőrzik ezt a stílust, és nincsenek arra kényszerítve, mint a kontinentális hagyományban – nem csak Magyarországon, ez azért franciás hagyomány, hogy „vetközz le mindent, ami személyes, válj ilyen logikai következtető géppé és az érvelésed legyen a lehető leglogikusabb”. Aztán mire felkerülnek a felsőbb bíróságra a magyar bírák, addigra annyira interiorizálták ezt, annyira az övék lett ez a stílus, hogy már nem is tudnak kilépni belőle. Egyébként nagyon érdekes, hogy Magyarországon például az alkotmánybírák alakítottak ki ilyen stílust, de azok közül is azok az alkotmánybírák, akik nem voltak bírók – akik a jogtudományi pályáról vagy máshonnan jöttek –, tehát nem rontotta el őket a bírói szervezet ebből a szempontból. (*Kuncognak.*) Egyébként én nagyon sajnálom, hogy nálunk hiányzik ez a hagyomány. Szerintem ezeknek az amerikai legfelsőbb bírósági ítéleteknek az érvelőereje, egy amerikai tárgyalásnak a drámája vagy a katartikus élménye sokkal nagyobb. Ez kifelé is sokkal jobban legitimálja a jogot. Mi jogászok is jobban járunk, ha nekünk is lenne egy ilyen erős hagyományunk, mert kifelé ez sokkal jobban tudja legitimálni a jogot.

Balázs: Igen, nem fejednél le az asztalt két oldal legfelsőbb bírósági ítélet olvasása után, mert összeomlasz az unalomtól és kikapcsol az agyad. Nekem sajnos automatikusan kikapcsol az agyam, ha magyar ítéleteket kell olvasnom. Nem tudom, miért.

Tamás: Igen, nyilván ez ott teljesen más. Angliáról ha beszélünk: ha Lord Denningnek elolvasod az 1977-es ítéletét a Miller versus Jackson-ügyben...¹⁸

Balázs: Az zseniális, az egy kisregény.

Tamás: Az egy kisregény: ahogy kezdődik, az egy szabályos, angol kisvárosban játszódó kisregény.

Zsolt: Igen, de ők rá is játszanak erre, hogy a tényállást úgy kezdik el megfogalmazni, mint ahogy egy regény kezdődne.

Tamás: Nem tudod időnként eldönteni azt, hogy jogi szöveget olvasol vagy valami irodalmi alkotást, legalábbis egy darabig.

Balázs: Annyit akartam még fölvetni, hogy van egy írásod, amiben azt sejteted, hogy a jog és az irodalom szorosabb együttállása a magyar jogi kultúrától vagy irodalmi kultúrától sem idegen – ha a reformkor időszakára gondolunk.

Tamás: Igen, ez egyértelműen a reformkor időszakához kötődik. Ha végignézzük a XIX. századot, akkor ebben az időszakban – nagyon kicsi késleltetéssel az amerikaihoz képest – feltűnik egy olyan nemzedék a magyar irodalomban, amelyik jogászokból áll. Ha megnézed mondjuk Bölöni Farkas Sándornak az *Utazás Észak-Amerikában* című

¹⁸ Lord Denning 1977-es ítélete a Miller vs. Jackson-ügyben elérhető itt: <https://www.bailii.org/ew/cases/EWCA/Civ/1977/6.html>

könyvét: az gyakorlatilag a magyar Tocqueville [...].¹⁹ Ha megnézed Kölcsey Ferenc *Országgyűlési naplóját*: teljes mértékben összefonódik a jog és az irodalom.²⁰

Balázs: Arany János jogi diploma nélkül végzett jogi tevékenységet, Nagyszalonta jegyzője volt. Ami az érdekes: ez folytatódik a két világháború között. Két nevet mondok: Herczeg Ferenc és Márai [Sándor] is jogi egyetemre járt. Herczeg Ferenc például ott döntötte el, hogy író lesz – most olvastam –, mert annyira kiborult azon, amit ott tanulnia kellett, hogy ez a csalódás vitte őt az irodalmi pályára bizonyos értelemben.²¹ Azt gondolom, most mennénk el egy kicsit zenélni, és akkor ezután most már Tamás másik nagyon komoly – mondjuk így – szakterületével fogunk foglalkozni, Hajnóczy örökségével.

Tamás: Jó.

(Zene.)

Balázs: Köszöntünk minden érdeklődő hallgatót, aki a *Polkult* című rétegműsort hallgatja! Rétegnél is rétegebb témával foglalkozunk...

(*Nevetnek. Hallhatóan nagyon oldott a légkör a stúdióban...*)

Tamás: Mi, most ketten ülnek a túloldalon, vagy hogy?!

Balázs: Nem, reménykedünk úgy tíz hallgatóban legalább. [...] Eddig „általában” a „jog és irodalom”-ról beszélgettünk Nagy Tamással, a vendégünkkel, aki Szegedről érkezett, és nagyon örülünk, hogy itt van. Zódi Zsolt is itt van a stúdióban. Most egy kicsit más pályára váltunk: Tamás másik nagyon fontos – mondjuk így – érdeklődési és kutatási területe Hajnóczy Péter munkássága. Induljunk onnan, ami még nálatok történt egyszer Szegeden: mutattál nekem egy mályva színű dobozt.

Tamás: Igen.

Balázs: Milyen kézirat volt abban pontosan, és hogy alakult ki abból egy egészen hihetetlen történet?

Tamás: Hú, akkor honnan kezdjem a dolgot: egyáltalában nem tudom, hogy Hajnóczy Péter neve mennyi ismerős a hallgatóknak ebben a rétegműsorban... E rétegnak lehet, hogy ismerős... (*Mindhárman egyszerre beszélnek.*)

Balázs: Annak a három fős rétegnak, aki hallgatja a műsort...

Zsolt: Mindegy, mi ismerjük, na!

Balázs: Mesélj pár szót Hajnóczyról, csak ne ragadjunk le itt!

¹⁹ BÖLÖNI Farkas Sándor: *Utazás Észak-Amerikában* (Kolozsvár: Ifj. Tilsch János 1834) <https://mek.oszk.hu/00600/00618/00618.htm>; A szerző 1830–31-ben utazást tett Nyugat-Európába, az Amerikai Egyesült Államokba és Kanadába. Élményeit, tapasztalatait – különös tekintettel a felkeresett országok politikai-társadalmi berendezkedésére – 1834-ben megjelent útirajzában foglalt össze.

²⁰ *Kölcsey Ferenc minden munkái. Országgyűlési napló* [szerk. SZABÓ G. Zoltán – VÖLGYESI Orsolya] (Budapest: Universitas 2000). Az 1832-ben kezdődő reformkori országgyűlés eseményeit rögzítő, szubjektív-költői napló első ízben 1848-ban jelent meg nyomtatásban.

²¹ Vö. „A jogi fakultáson nagyobb részt olyan ifjakat találtam együtt, akik semmiféle tudomány iránt nem érdeklődtek, hanem csak érvényesülni akartak az életben.” *Herczeg Ferenc emlékezései. A Várhegy* (Budapest: Singer és Wolfner Irodalmi Irodalmi Intézet Rt. 1933) 176. „Ha jogászkoromban a mai fejemmel gondolkoztam volna, akkor külföldre mentem volna és nem tékoztam volna el azt a négy esztendő, amit a budapesti egyetemen töltöttem, azzal a rosszhiszemű elhatározással, hogy ügyvéd leszek.” *Uo.* 192. http://mtdaportal.extra.hu/books/herczeg_ferenc_emlekezesei_1.pdf

Tamás: Jó, nem ragadunk le itt. Hajnóczy Péter a XX. század második felének egyik legnagyobb magyar prózaírója. 1942-ben született, 1981-ben halt meg, pont most lenne hetvenöt éves idén augusztusban. Amikor meghalt – és innen kezdődik a dobozoknak a története, amire rákérdeztél –, Hajnóczy Péter özvegye az összes fennmaradt kéziratot odaadta megőrzésre – ő maga nem kívánt ezzel foglalkozni tovább – a kiváló irodalomtörténész és szerkesztő Reményi József Tamásnak illetőleg Máti Liviának. Ők voltak ketten azok, akik ennek a hagyatékknak a gondozásával elkezdtek foglalkozni, aminek meg is voltak a maga eredményei: az, amit nyilván a legtöbben ismerhetnek vagy először ott találkoztak Hajnóczy névvel, az az 1982-es összegyűjtött kötet.²² Amit ők végrehajtottak, az óriási meló volt. Úgy kell elképzelni a hagyatékot, hogy kilenc hatalmas nagy kartondoboznyi papírról van szó – ami lehet, hogy nem sok, mert voltak, akik sokkal többet írtak Hajnóczynál. Ha azonban azt nézzük, hogy az ő fennmaradt irodalmi munkássága gyakorlatilag tíz évre korlátozódik, tehát mindezt egy évtized alatt hozta össze – mert az egészen korai írásai közül semmi nem maradt fenn, de a hetvenes évek legelejétől kezdve minden megvan –, akkor valóban jelentős terjedelműnek tekinthető. Ennek az egész hagyatékknak a sorsa az lett, hogy huszonkilenc éven keresztül Reményi József Tamásnál volt, aki gondozta, rendezte, nagyon sok mindent csinált vele, a soron következő kiadások is az ő munkája nyomán jelentek meg.²³ 2010-ben azonban felismerte azt, hogy egy embernek ez sok munka, tehát egyszerűen elvégezhetetlen mindenestől a kéziratokat rendben tartani: az összes cetlit, az összes feljegyzést, rengeteg spirálfüzetet, hol kézírásos, hol gépírásos anyagokat, újságkivágatokat – mindenféle bekeretezett, aláhúzott újságkivágásokat, német újságoaktól kezdve a korabeli *Népszabadságon* és *Magyar Nemzet*en és akármin keresztül –, ez mind benne volt ezekben a dobozokban. Ekkor Reményi József Tamás – szerintem nagyon bölcsen – úgy döntött, hogy átadja a teljes hagyatékot a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Modern Magyar Irodalom Tanszékén működő Hajnóczy Péter Hagyatékgondozó Műhelynek. Ott már évek óta Cserjés Katalin tanárnő vezetésével működött egy műhely, amelynek a tevékenysége eredetileg egy szövegolvasó szemináriumból nőtt ki; tartottak Hajnóczy életművéről konferenciákat, jelentek meg tanulmánykötetek. Reményi József Tamás nyilván mindezeket ismerve döntött úgy, hogy odaadja a hagyatékot a Műhelynek gondozásra. Ennek pedig voltak bizonyos alapvető műveletei, irgalmatlanul aprólékos dolgok: besz kennelni az egészet, kiválogatni, digitalizálni mindenestől – tehát hogy maradjon meg az utókornak. Maradjon meg, aztán majd kezd vele az utókor azt, amit csak tud; de legalább megvan az, hogy nem a szabványtörténet játszódik le egy irodalmi hagyatékknal: az, hogy elfekszik valamilyen levéltárnak a polcán, vagy egy könyvtárnak a polcán, vagy irodalmi múzeumnak a polcain, ahol nyilván dolgoznak vele, csak nem jut mindenre idő. Itt pedig volt egy kollektíva, amelyik kifejezetten erre koncentrált.

Zsolt: Itt nem történt az, hogy valaki megragadja és az ő szemüvegén keresztül

²² HAJNÓCZY Péter: *A fűtő – M – A halál kilovagolt Perzsiából – Jézus menyasszonya – Hátrahagyott írósk* [összeáll., szöveggond. MÁTI LÍVIA – ÁCS MARGIT] (Budapest: Szépirodalmi 1982).

²³ *Hajnóczy Péter összegyűjtött munkái. Elbeszélések* [összeáll., szöveggond. MÁTI LÍVIA – REMÉNYI JÓZSEF TAMÁS] (Budapest: Századvég 1992); *Hajnóczy Péter összegyűjtött munkái. Kisregények és más írások* [összeáll., szöveggond. MÁTI LÍVIA – REMÉNYI JÓZSEF TAMÁS] (Budapest: Századvég 1993); *Hajnóczy Péter összegyűjtött írásai* [összeáll., szöveggond. MÁTI LÍVIA – REMÉNYI JÓZSEF TAMÁS] (Budapest: Osiris Kiadó 2007).

látjuk aztán utólag a teljes hagyatékot: valamilyen narratívát ráilleszt erre az egészre vagy összeilleszti a művek darabkáit... Nem tudom egyébként, a magyar irodalomtörténetben van-e ilyen, de például a híres angol jogfilozófus, John Austin esetében ez történt. Máig azon a szemüvegen keresztül látjuk Austint, ahogy a felesége, Sarah látta őt, ahogy ő a kéziratokat rendezte. Ennek is fennáll a veszélye, ha egy ember ragadja magához a kezdeményezést: az ő szemüvegén keresztül fogjuk látni aztán később azt a szerzőt. Vagy te nem értesz egyet ezzel?

Tamás: De, egyetértek, persze. Kafkát sem ismernénk, ha Max Brod nem nyúl bele a hagyatékba, vagy nem olyan formában ismernénk a dolgokat, ha ő nem nyúl bele. Itt ez a közösség megpróbálta mindig is a lehető legnagyobb alázattal kezelni ezeket a szövegeket. Nyilván nem is lehet mindent kiadni: az mindig nagyon komoly mérlegelés tárgya, hogy a rengeteg fennmaradt, publikálatlan írásból mi az, ami kimehet, mi az, ami nem. Ez a konkrét doboz, amire rákérdeztél...

Balázs: Igen, most közben eszembe jutott, hogy azt egy könnyed délutáni pezsgőzés közben mutattad meg nekem egyszer.

Tamás: Ez a konkrét doboz volt a hagyatéktól legtitokzatosabb szövegegyüttese, ami Hajnóczy egyik fő művének, *Az elkülönítő* című szociográfiájának a kéziratát tartalmazta. Maga *Az elkülönítő* című tanulmány 1975-ben jelent meg a *Valóság* című folyóiratban, amiből akkor országos politikai botrány, később a folyóirat ellen folytatott jogi eljárás született – nyilatkozathegyek és megbélyegzés és bármi.²⁴

Zsolt: Ez egy elmeegógyintézetéről szól.

Tamás: Nem elmeegógyintézetéről, hanem elmeszociális otthonról, konkrétan a Szentgotthárdi Elmeszociális Otthonról szól, ami a mai napig létezik, ennek a térségnek az egyik legnagyobb ilyen intézete. Arról szól maga a szociográfia, hogy milyen fajta visszaélések érik azokat a szerencsétleneket, akik ott tartózkodnak, akik ráadásul sokszor úgy kerültek be oda, hogy nem lett volna rá szükség.

Balázs: A szocialista mutyi áldozatává váltak: lakásügyek, egyéb, kiutalás satöbbi.

Tamás: Igen, például több olyan történetről lehet tudni, hogy egy akkor még tanácsai lakást valamilyen pártvezető kinézett magának, és aki benne lakott éppen, azt bezsuppolták egy ilyen intézetbe. El lehetett adminisztratív a dolgot intézni anélkül, hogy az illető elmebeteg lett volna. Vagy például az egyik főszereplője ennek a szociográfiának egy Bozóki Árpád nevű idős ember, akiről lehet tudni, hogy úgy volt ott tizenkét éven keresztül, hogy nem látta szakorvos. Nem volt elmebeteg: azért került be oda, mert ahol korábban dolgozott vagy ahol korábban volt valamilyen sima szociális intézetben Békés megyében, ott kineveztek egy olyan igazgatónőt az intézmény élére, akiről a bácsi tudta, hogy korábban virágárus-lány és „nem csak” virágárus-lány volt Szolnokon, tehát magyarul prostituált. Ez a hölgy elintézte, hogy a bácsit átrakják ebbe az elmeszociális intézménybe, a határ szélére, az ország túlsó végére. Egyébként ezek az intézmények mindig a határszélen voltak: az ötvenes évek elején született döntés volt, hogy...

²⁴ A szociográfiát lásd HAJNÓCZY Péter: *Jelentések a süllyesztőből. Az elkülönítő és más írások* [szerk. Nagy Tamás] (Budapest: Magvető 2013) 61–106. Az elkülönítő szövege elektronikusan elérhető itt: BERKOVITS György – LÁZÁR István: *Folyamatos jelen – fiatal szociográfusok antológiája* (Budapest: Szépirodalmi 1981) 41–61. <http://mek.oszk.hu/07200/07229/pdf/07229.pdf>

Balázs: Nem akarok Budapesten elmebeteget látni...

Tamás: Igen, nem akarok Budapesten elmebeteget látni.

Balázs: Varrjuk össze a szálakat itt a hallgatóknak az utolsó tizenöt perben! Hajnóczy munkásságából hogy jön ki a „jog és irodalom”, vagy mi az, amit a „jog és irodalom” segítségével Hajnóczyból...

Tamás: Várjunk, de még a doboz történetét...

Zsolt: („*felhábórodottan*”) A doboz történetét hadd mondja már el! Én is kíváncsi vagyok rá!

Balázs: Ja igen, bocsánat, csak...

Zsolt: (*továbbra is „háborogva*”) Felcsigáztok, aztán Te jössz itt a kérdéseiddel! Hadd mondja már el, mi volt a dobozban! Tehát az *Az elkülönítő*nek a doboza, ami ugye '75-ben megjelent, és, és...? Na!

Balázs: Nem, csak egy cikk jelent meg belőle.

Tamás: Egy negyvenoldalas tanulmány, irodalmi szociográfia volt, ami megjelent, viszont Hajnóczyt nem hagyta nyugodni a téma. Ő onnantól kezdve még hat évig élt és ebből ötben foglalkozott ezzel: gyűjtött tovább anyagokat, további kutatásokat folytatott, újságcikkeket, periratokat, mindent összegyűjtött az egészszel kapcsolatosan. Született ebből egy kétszáz oldalas kézirat, amit ő benyújtott a Magvető Kiadónak. Kardos György akkori igazgató el is fogadta, viszont esze ágában sem volt megjelentetni, hanem elsüllyesztette az íróasztalfiókba. Hajnóczy megkapta az előleget rá, kész, de onnantól kezdve semmi. Egészen a halála előtti utolsó előtti két hónapból származik az a levél, amit még a Kardosnak írt: döntsön már, mondja meg már végre, hogy ez most megjelenhet vagy nem jelenhet meg. Miután meghalt '81 augusztusában, az özvegynek még három évébe telt az, hogy egyáltalán visszaszerezze azt a kéziratot, ami ebben a dobozban benne volt. Na most a kéziratnak az áttekintése során viszont kiderült az, hogy ott van az összes eredeti anyag, tehát az összes, amiből ő ezt összeállította. Ez az egész egy rendezetlen káosz volt, egy iszonyatos szöveghalmaz. Én legalább négyszeri nekifutásra jöttem rá, hogy egyáltalán mi az a rend, ami ebben van, [a]mi mihez kapcsolódik. Szépen, gyakorlatilag betűről betűre fel kellett az egészet építeni újra, hogy valóban az a szöveg legyen, ami eredetileg volt.

Balázs: Ez jelent meg...

Tamás: Ez jelent meg 2013-ban a Magvetőnél *Jelentések a süllyesztőből* címmel.²⁵

Balázs: Ami elég nagy siker lett.

Tamás: Ebben ezen a kibővített teljes szociográfián kívül még három olyan szépirodalmi alkotás van, ami kifejezetten, tematikusan és szövegszerűen is ehhez kapcsolódik – ezek is a hagyatékából származó, illetőleg ismeretlen, publikálatlan szövegek voltak. Ez megmutatja azt, hogy Hajnóczy Péter életművének *Az elkülönítő* egyfajta „láthatatlan alkotmánya”: tehát valahol az húzódik meg a szépirodalmi alkotásai mögött is. Itt jön be tehát a „jog és irodalom”: alapvetően a joghoz kapcsolódó visszaélésekkel, jogtalanságokkal foglalkozó szociográfia áll számos szépirodalmi műnek a háttérben, az képez számukra egyfajta háttérbázist.

Balázs: Amikor ezt a kötetet olvastam, akkor engem az nagyon meglepett, hogy mennyire – hogy így fogalmazzak – a nyugat-európai jogi kultúra fogalmait használja

²⁵ Vö. HAJNÓCZY (24. j.).

Hajnóczy arra, hogy érzékeltesse, mekkora igazságtalanság történik ebben az elmeszociális otthonban. A kedvenc példám erre az a mondat (amit nem biztos, hogy jól idézek): egy börtönbüntetéshez bírói ítélet kell, ellenben ahhoz, hogy valaki örök életére egy ilyen elmeszoc otthonba kerüljön, elég egy hivatalnok döntése.²⁶ Nekem ez az igazán érdekes: Hajnóczy nem volt jogász, de mintha lett volna valamilyen elképzelése arról, hogy a jogrendszernek nem feltétlenül úgy kell működnie, ahogy a hetvenes évek kádári aranykorszakában működött valami egészen torz módon, amit jogszociológusok sokféleképpen leírtak; hanem hogy van egy másik jogi eszmény, ami ezt a helyzetet meg tudná oldani. A narratívájának fontos része, hogy ha lenne itt egy jól működő jogrend – ami nagyon alapvető dolgokra épül, például, hogy van bírói felülvizsgálat lehetősége és így tovább –, akkor ez az igazságtalanság nem történhetne meg. Ez ugyanis számára kirívó igazságtalanság volt, morális megdöbbenés vezette a munkáját. Mit gondolsz erről?

Tamás: Egyrészt az nyomon követhető, hogy Hajnóczyt nagyon erősen vonzotta egyfajta nyugati jogi kultúra: hitt abban, hogy ha annak feltételei nálunk adottak lennének, akkor a dolgok jobban tudnának működni. Másrészt ő egyébként – irodalmi műveiből is láthatóan – szenvedélyesen igazságkereső vagy igazságosságkereső ember volt. Nem véletlen, hogy az egyik leghíresebb írása *A fűtő*.²⁷

Balázs: Ami a klasszikus Kohlhaas-történet szocialista parafrázisa.

Tamás: Igen, ez a kleisti bosszúnovella szocialista átöltöztetése, áthelyezi egy másik kontextusba: megnézi, hogy ez a történet hogyan tudna működni a szocializmus világában. Tudom, hogy nem nagyon szabad szövegektől eltávolodni és az írónak a személyes sorsával előhozakodni, de szerintem bizonyos helyzetekben ez teljesen működőképes dolog. Hajnóczy maga is sokszor volt érintett különféle jogi eljárásokban.

Balázs: Nyilvánosságra hoztad azt a fantasztikus ítéletet a zászlóletépesi ügyben, amit én szoktam tanítani, mert annyira elképesztő szöveg, hogy önmagában megérne egy másort.²⁸

Tamás: Igen, ez a zászlóletépeses ügy röviden: 1964. április 30-án, tehát közvetlenül május 1-je előestéjén itt Budapesten a IX. kerületben, a Kinizsi utca 22. szám alatti házban az ünnep alkalmából kifüggesztett szovjet zászlaját...

Balázs: Némiképp italos állapotban...

Tamás: Igen, kocsmáról kocsmára tartva, letépte. Ezt a házmester észrevette...

Balázs: Öntudatos szocialista polgárként kihívta a rendőrt...

Tamás: Igen, és így Hajnóczy előzetesben töltött két-három hónapot, meg kapott

²⁶ „Dr. Kiss-Vámosi: [...] Zárt intézetben, illetve nem zárt pszichiátriai intézetben – például itt, Intapuztán – nyolc napon túl beteg nem tartható anélkül, hogy a bírói szemle meg ne nézze. Megkérdezik, szívesen van-e itt, akar-e itt maradni. Ha távozni akar, a szemlebizottság két elmeszakorvosa megvizsgálja, hogy elmebeteg-e, s ha igen, csak akkor tartható itt akarata ellenére. Zárt osztályon is ez a törvényes előírás. Ez az elmebetegeket ápoló szociális otthonokra nem vonatkozik, és néhány betegnél Szentgotthárdon kiderült, hogy beutalása elmeszakorvosi vélemény nélkül történt; beutalhatta az a tisztviselő, akihez az ügydarab került.” HAJNÓCZY Péter: „Az elkülönítő” in BERKOVITS – LÁZÁR (24. j.) 48.

²⁷ Az elbeszélés 1975-ben jelent meg *A fűtő* című kötetben. Tamás a novellát – *Az elkülönítő*höz hasonlóan – Hajnóczy munkásságának „jog és irodalmi” szemléletű elemzése során kulcsfontosságúnak tartotta, az *Arkangyalban* részletesen bemutatja. Lásd NAGY (4. j.) 35–163.

²⁸ Az ítéletet Tamás az *Arkangyalban* idézi, illusztrálva, hogy jogi szövegek milyen konkrét intertextuális kapcsolatban állhatnak szépirodalmi szövegekkel. Lásd NAGY (4. j.) 100–106.

valami hathavi munkabüntetést. Meggyőződésem, hogy ez az egész későbbi pályáját meghatározta: konkrétan magának az ítéletnek a szövege is, ami egy egészen abszurd, már-már örkényi jellegű szöveg. Egész biztos vagyok benne, hogy a konkrét írásművészetén ez nyomott hagyott – ezt próbáltam valamilyen módon illusztrálni. Aztán ezen túlmenően volt neki több jogi ügye is: közlekedési szabálysértéstől kezdve – mert átment a piros lámpán gyalog, és éppen elkapták –, volt ellene szóló feljelentés, aztán *Az elkülönítő* kapcsán a folyóirattal szembeni eljárás: tehát ő a másik oldalról is elég sokat látott a jog működéséből, és ezek valahol mind feltűnnek számos irodalmi művében. Van, amihez semmi köze nincs nyilván vagy van több olyan, amihez semmi köze nincsen; de lehet azért találni sok ilyet.

Balázs: Van egy érdekes állításod – és ezzel zárjuk akkor a mai műsort, mert az időnk sajnos mindjárt lejár. Hajnóczy kapcsán veted föl azt, hogy a hetvenes-nyolcvanas évek – mondjuk, hogy a kádári Magyarország – valódi jogszociológiai igényű vizsgálatát nem az erre felhatalmazott nagy tudósok végezték el – akik ott ültek az íróasztaluk mögött –, hanem e valóság feltárásában az irodalomnak, Hajnóczynak és kortársainak van óriási szerepe: tehát átvette egy kicsit a tudomány funkcióját maga ez a „tűrt” vagy „underground” irodalom.²⁹

Zsolt: Maga a szociográfia műfaja – szerintem már a második világháború előtt is – vitt egy ilyen funkciót; és volt olyan időszak, amikor ez a hatás felerősödött, erre példa a *Magyarország felfedezése* című sorozat.³⁰

Tamás: Igen, csak a két világháború közötti időszak és ennek a hetvenes-nyolcvanas évekbeli újjáélédeése között azért volt egy elég nagy hiátus. A hetvenes években a korabeli jogszociológiai kutatások azért – amelyeknek empirikus és teoretikus módon is meg kellett volna mutatni azt, hogy ténylegesen mi történik a magyar igazságszolgáltatásban, jogrendszerben – ideologikusan korlátozottak voltak, nem csinálhattak meg bizonyos dolgokat.

Balázs: Pedig nem voltak gyengék. Vitatkoztunk erről sokat: Sajó [András] meg Kulcsár [Kálmán] azért nem dolgozott rosszul, sőt, de nem jutottak közel a dolgok lényegéhez.

Tamás: Igen, ehhez képest viszont a szociológiának és az ahhoz kapcsolódó irodalmi szociográfia műfajának a szabadsága valamelyest nagyobb volt. Ezért aztán Berkovits Györgytől kezdve Hajnóczyig számosan valahogy pontosabban térképezték fel vagy sokkal érzékletesebben térképezték fel, hogy mi történik az akkori magyar valóságban és igazságszolgáltatásban.

Balázs: Nagyon kevés időnk van, de ezt muszáj megkérdeznem: ma látsz hasonló folyamatokat?

Tamás: Ma a következő folyamatot látom. Az 1980-as évek második felétől kezdve, a kilencvenes években kicsúcsosodóan, ennek a fajta valóságábrázoló irodalomnak a terepe jelentősen szűkült – vagy az elismertsége jelentősen csökkent –, átvette a helyét ez a posztmodern szövegirodalom. A 2010 körüli időszaktól kezdve viszont megint fel-

²⁹ „[...] az egyik részterületén működésében akadályozott és ennyiben diszfunkcionális társadalmi alrendszer (a tudomány) feladatát – ha csak részben és időlegesen is – átveszi egy másik alrendszer (a művészet) szubuniverzuma: az irodalom.” Bővebben lásd: NAGY (4. j.) 86–87.

³⁰ A *Folyamatos jelen* című antológia, amelyben *Az elkülönítő* is szerepel, szintén a *Magyarország felfedezése* sorozatban jelent meg. BERKOVITS – LÁZÁR (24. j.).

erősödött az a fajta valóságábrázolás, ami ezekben a művekben korábban is megjelent. A posztmodern megközelítés mindig szövegirodalomra koncentrál, mindig azt mondja: nemhogy nem vagyunk ideologikusak, nemhogy nem vagyunk didaktikusak...

Zsolt: Történetet se mesélünk...

Tamás: Igen, történetet se mesélünk, egyáltalán, a valóságot nem ábrázoljuk, nincs semmi referencia a valósággal. Most viszont a valóságábrázolás jön vissza, jön vissza: számos olyan jelentős mű született...

Zsolt: Csak mondok egyet, Závada Pál például szociográfiával kezdte a pályafutását, a *Kulákpréssel*, úgy lett híres...³¹

Tamás: Igen, vagy nézd meg mondjuk Szilasi László *A harmadik híd* című regényét, ami a szegedi hajléktalanok körében játszódik.³² Jön vissza a valóság, jön vissza az irodalomba a valóság – és nyilván a jognak a valósága is.

Balázs: Köszönjük szépen, Tamás.

Tamás: Én köszönöm szépen.

Balázs: Ez egy nagyon-nagyon tartalmas beszélgetés volt. A *Polkultot* hallottátok.

Zsolt: És még volt benne egy kis polkult is.

Balázs: Az mindig van benne...

Zsolt: Attól féltém, nem lesz, de lett.

Balázs: Aki végighallgatta ezt a műsort – az a két ember –, érezhette, hogy azért ez ki volt találva, fel volt építve... (*Nevetnek.*) Nagyon örülünk, hogy Nagy Tamás Szegedről a vendégünk volt! Jó lenne, ha máskor is jönnél valamikor majd beszélgetni még ezekről a kérdésekről.

Tamás: Én bármikor, nagyon szívesen.

Balázs: Zódi Zsolt itt ült.

Zsolt: És Fekete Balázs, az a drága.

Balázsnak nem volt alkalma újra meghívni a rádióba. Tamást a beszélgetés után alig több mint egy évvel, 2018. szeptember 22-én veszítettük el. Tamás elment, viszont kétség sem férhet hozzá, hogy a jog és irodalom „együttállásával” kapcsolatos, hazánkban úttörőnek számító, inspiratív meglátásai, a magyar tudományos életben egyedülálló stílusa, jellegzetes, „nagytamásos” szöfordulatai vagy éppen bravúros fordításai etalonná váltak sokunk számára. Példájával bizonyította: ha valóban meg akarjuk ismerni normatív univerzumunkat, muszáj néha „átmenni a másik oldalra” – ahogy ő tette.

³¹ ZÁVADA PÁL: *Kulákpréss. Dokumentumok és kommentárok egy parasztgazdaság működéséhez* (Budapest: Művelődéskutató Intézet 1986). A szociográfia a sztálinista parasztpolitikát a Závada család, illetve Tótkomlós 1945 és 1956 közötti történetén keresztül ábrázolja.

³² SZILASI LÁSZLÓ: *A harmadik híd* (Budapest: Magvető 2014).

